

*Dr Małgorzata Leszczyńska*

Katedra Teorii Ekonomii

Uniwersytet Rzeszowski

## **Wykształcenie jako czynnik determinujący dochody ludności rolniczej**

### **WPROWADZENIE**

Z uwagi na postęp biologiczny, techniczny oraz konieczność adaptacji do zmieniających się warunków, w gospodarce rynkowej szczególną uwagę należy skierować na poziom wiedzy, jakim dysponują gospodarstwa domowe. Choć wiedza jest wielkością niewymierną i trudno określić jej poziom, najlepszym jej miernikiem wydaje się być wykształcenie<sup>1</sup>. W gospodarstwach związanych z rolnictwem na sytuację dochodową wywiera wpływ zwłaszcza poziom wykształcenia osoby uznanej za głowę gospodarstwa domowego.

Przez pryzmat jakości zasobów pracy można spojrzeć zwłaszcza na problem uwarunkowań zmian poziomu i zróżnicowania dochodów ludności rolniczej. W latach 90. bowiem podstawą gradacji społeczeństwa stawały się: poziom edukacji, status zawodowy i nierówności dochodów. W ostatnich latach nastąpiła krystalizacja tego układu. Zwiększyła się mianowicie zależność między wymiarem edukacyjnym i zawodowym a dochodami<sup>2</sup>. Wykształcenie warunkuje przede wszystkim dostęp do stałych dochodów<sup>3</sup>.

### **DIAGNOZA SYTUACJI**

W Polsce wyższym wykształceniem może poszczycić się 7% społeczeństwa ogółem, podczas gdy w krajach wysoko rozwiniętych 30–40%. Młodzież wiejska i chłopska stanowi przy tym najmniejszy odsetek w liceach ogólnokształcą-

---

<sup>1</sup> Nie jest to jednak miara doskonała, gdyż nie zawsze wykształcenie w sensie formalnym pokrywa się z faktyczną wiedzą.

<sup>2</sup> H. Domański, *Merytokracja i hierarchia dochodów w Polsce*, „Polityka Społeczna” 1999, nr 5–6, s. 3.

<sup>3</sup> J. A. Majcherek, *Czynniki społecznego statusu i rozwarstwienia a polityka społeczna*, „Polityka Społeczna” 1999, nr 7, s. 1–4.

cych – otwierających możliwości dalszego kształcenia, a największy w zasadniczych szkołach zawodowych<sup>4</sup>.

Wydaje się, że trudności dochodowe ludności rolniczej, a także związane z poszukiwaniem pracy i podejmowaniem działalności pozarolniczej wiążą się przede wszystkim z niskim poziomem jej wykształcenia<sup>5</sup>. Dysparytet wykształcenia wnika głębiej w życie społeczności wiejskiej, gdyż w istocie ma charakter pierwotny względem dysparytetu dochodów i stanu infrastruktury społecznej. Wiedza i umiejętności rozstrzygają o tempie ogólnego rozwoju, poziomie dobrobytu i jakości życia. W tej kwestii J. Hryniewicz pisze: „... *to nie zgromadzone materialne zasoby produkcyjne są najważniejszym czynnikiem rozwoju i poprawy sytuacji dochodowej ludności, lecz wykształcenie (zwłaszcza wyższe) i skłonność do mobilizacji społecznej (organizowania się)*...”<sup>6</sup>. Jak wielkie opóźnienia pod względem poziomu wykształcenia występują w społeczności rolniczej przedstawia tabela 1.

Dane tabeli 1 wskazują, że niski poziom wykształcenia dotyczy w szczególności osób pracujących wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie, z których w 1996 roku 51,2% miało wykształcenie podstawowe, a 7,3% wykształcenie podstawowe nieukończone. Z kolei wykształceniem średnim legitymowało się 13,8% pracujących, a wyższym – zaledwie 0,9%. Poza tym, o ile jakiegokolwiek wykształcenie rolnicze posiada 1109,9 tys. osób, czyli 28,9% analizowanej zbiorowości, to jedynie 357,1 tys. pracujących, czyli 9,3% posiada wykształcenie szkolne, reszta zaś, czyli 752,8 tys. pracujących, tj. 19,6% ukończyło kurs rolniczy<sup>7</sup>. W odniesieniu do pracujących głównie w swoim gospodarstwie charakterystyczny jest duży odsetek osób z niskim poziomem wykształcenia w grupie ludności w wieku produkcyjnym starszym i poprodukcyjnym (z kolei w młodszym wieku produkcyjnym prawie 3/4 miało wykształcenie ponadpodstawowe, a 1/4 średnie i wyższe).

W przypadku ludności z użytkownikiem gospodarstwa rolnego 51,8% ma zaledwie wykształcenie podstawowe pełne lub nieukończone. Znaczący, bo 28,4% jest udział osób z wykształceniem zasadniczym oraz średnim zawodowym. Z kolei tylko 2% osób ma wykształcenie, które można zakwalifikować

<sup>4</sup> M. Kłodziński, *Perspektywy wielofunkcyjnego rozwoju gmin wiejskich w Polsce*, [w:] *Wieś i rolnictwo. Perspektywy rozwoju*, IERiGŻ, IRWiR PAN, SGH, Warszawa 2002, s. 53.

<sup>5</sup> Lukę edukacyjną ludności rolniczej w porównaniu do ludności nierolniczej określa się na 3–5 lat; A. P. Wiatrak, *Tendencje i kierunki zmian w strukturze ludności rolniczej i strukturze gospodarstw*, [w:] *Kierunki i możliwości zmian w organizacji gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych w procesie modernizacji obszarów wiejskich w Polsce*, SGGW, Warszawa 2000, s. 43.

<sup>6</sup> Cytat za: J. Hryniewicz, *Czynniki rozwoju regionalnego*, [w:] *Oblicza polskich regionów*, praca zbiorowa pod red. B. Jałowieckiego, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, UW, Warszawa 1996, s. 114–115.

<sup>7</sup> *Raport z wyników PSR 1996*, GUS, Warszawa 1997.

Tabela 1

Wykształcenie ludności w wieku 15 lat i więcej w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego w 1996 roku

Wyszczególnienie	Razem w tys.	W tym odsetek z wykształceniem				
		poniżej podstawowego	podstawowym	zasadniczym zawodowym	średnim <sup>b</sup>	wyższym
Ludność z użytkownikiem gospodarstwa rolnego	6264,5	7,5	44,3	28,4	17,8	2,0
Użytkownicy gospodarstw	2035,7	5,8	43,9	30,5	17,2	2,6
Pracujący głównie w swoim gospodarstwie	3836,3	7,3	51,2	26,8	13,8	0,9
W tym w wieku <sup>a</sup> :						
Produkcyjnym młodszym	1677,4	0,6	29,0	46,0	23,5	0,9
Produkcyjnym starszym	1127,2	4,1	67,0	19,0	8,8	1,1
Poprodukcyjnym	884,8	24,3	67,0	4,1	4,0	0,6

- <sup>a</sup> Wiek przedprodukcyjny: 0–17 lat;  
Wiek produkcyjny młodszy: 0–44 lat;  
Wiek produkcyjny starszy: kobiety 45–59, mężczyźni 45–65 lat;  
Wiek poprodukcyjny: kobiety 60 i więcej lat, mężczyźni 65 i więcej lat.

<sup>b</sup> Łącznie z policealnym

Źródło: Zestawiono na podstawie: A. P. Wiatrak, *Tendencje i kierunki zmian w strukturze ludności rolniczej i strukturze gospodarstw*, [w:] *Kierunki i możliwości zmian w organizacji gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych w procesie modernizacji obszarów wiejskich w Polsce*, SGGW, Warszawa 2000, s. 43; I. Frenkel, *Struktura społeczno-demograficzna gospodarstw rolnych i jej wpływ na procesy restrukturyzacji rolnictwa – wybrane zagadnienia*, Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu, CCCVIII, seria: Rolnictwo, nr 53, cz. I, s. 29–80.

jako wyższe. Nieco korzystniej kształtuje się sytuacja w zakresie wykształcenia użytkowników gospodarstw, gdyż analogiczne wskaźniki wynoszą: 49,7%; 30,5%; 2,6%<sup>8</sup>.

Dane zaprezentowane w tabeli 2, dotyczące populacji rolniczych i pracowniczorolniczych gospodarstw domowych w ujęciu budżetów gospodarstw domowych, wskazują na mniej korzystny obraz sytuacji.

<sup>8</sup> Biorąc jednak pod uwagę, że dla sprawnego prowadzenia gospodarstwa istotne znaczenie ma zawodowe przygotowanie kierownika gospodarstwa, ujawnia się jeszcze większa luka w tym względzie. Wykształcenie rolnicze (na poziomie wyższym, średnim i zasadniczym zawodowym) posiada 228 tys. kierowników gospodarstw, co stanowi zaledwie 12,4% ogólnej ich populacji. Jednocześnie ok. 30% tych osób ma ukończone kursy rolnicze (548,5 tys.). Wynika więc z tego, że ok. 42% osób prowadzących gospodarstwo rolne ma przygotowanie zawodowe; Zob. PSR 1996, *Ludność związana z rolnictwem*, Część I, GUS, Warszawa 1997, s. 126–127, 202.

Tabela 2

## Poziom wykształcenia w społeczno-ekonomicznych grupach gospodarstw domowych

Wyszczególnienie	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Rolnicy									
Wyższe	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0,7	0,7	1,1
Średnie	10,7	10,9	11,5	12,6	13,9	15,1	15,7	16	16,9
Zasadnicze zawodowe	24,7	27,1	28,0	2,5	31,3	31,1	33,0	32,9	34,8
Podstawowe ukończone	53,7	52,7	53,0	51,4	48,7	47,7	46,3	45,7	43,5
Bez wykształcenia	10,5	8,8	7,1	7,1	5,7	5,6	4,3	4,7	3,8
Pracownicy użytkujący gospodarstwo rolne									
Wyższe	1,4	1,4	1,7	2,2	3,2	3,5	3,3	3,5	3,7
Średnie	15,2	17	17,8	17,4	21,6	21,9	22,1	23,8	24,8
Zasadnicze zawodowe	33,5	33,1	34	33,8	34,8	34,9	35,6	34,8	35,6
Podstawowe ukończone	43,4	43,1	41,7	41,6	37,3	37,0	36,5	35,6	34,4
Bez wykształcenia	6,6	5,4	4,9	5,0	3,1	2,7	2,6	2,2	1,7

Źródło: Obliczenia własne w oparciu o: *Budżety gospodarstw domowych, kolejne lata*, GUS, Warszawa 1993–2002.

Wprawdzie w okresie 1993–2001 odsetek rolników z wykształceniem wyższym wzrósł prawie 3-krotnie, to jednak nadal stanowią oni tylko 1% tej populacji<sup>9</sup>. Spadł natomiast odsetek osób z wykształceniem podstawowym ukończonym i bez wykształcenia, co przy wzroście odsetka osób z wykształceniem średnim i zasadniczym zawodowym świadczy o postępującym procesie uzupełniającego doksztalcenia<sup>10</sup>. Z kolei gospodarstwa pracowniczo-rolnicze zajmują lepszą pozycję niż rolnicy pod tym względem (na co wskazują zarówno wyższe odsetki ludności z wykształceniem wyższym (wzrost 2,5-krotny), jak i średnim (1,6 raza). Zbliżoną sytuację w stosunku do gospodarstw domowych rolników zanotowano tylko w zakresie wykształcenia zasadniczego zawodowego. Poziom wykształcenia tych grup społeczno-zawodowych nadal odbiega znacząco od sytuacji przeciętnego gospodarstwa domowego oraz gospodarstw pracowników

<sup>9</sup> Wśród ludności zamieszkałej w rolniczych gospodarstwach domowych odsetek osób posiadających wyższe wykształcenie jest podobny jak ogólnie na wsi (ok. 2%); *Rocznik Statystyczny 2002*, GUS, Warszawa, s. 105.

<sup>10</sup> Należy jednak zaznaczyć, że inne badania wskazują na wyraźne w 2000 roku (w porównaniu z 1999) zwiększenie się odsetka użytkowników gospodarstw rolnych posiadających wykształcenie rolnicze: wyższe z 0,8% do 1,4%, średnie z 4,5% do 10,1% i zasadnicze zawodowe z 7,5% do 16%. Poprawa ta miała miejsce we wszystkich grupach obszarowych, a sama struktura była tym korzystniejsza, im większe gospodarstwo; I. Frenkel, *Przemiany ludnościowe w gospodarstwach domowych rolników indywidualnych w latach 1996–2000*, „Wieś i Rolnictwo” 2002, nr 3, s. 27–60, 51.

i pracujących na własny rachunek, które szczycą się odpowiednio prawie 40-proc., 47,4-proc. i 54,3-proc. odsetkiem osób z wykształceniem wyższym i średnim (ponadto w gospodarstwach tych znika udział osób bez wykształcenia)<sup>11</sup>.

Trzeba odnotować, że w 2001 roku przeciętne miesięczne dochody w przeliczeniu na osobę w gospodarstwach domowych, w których wystąpił najwyższy odsetek osób z wykształceniem wyższym, a najniższy bez wykształcenia (pracowników umysłowych) były prawie 1,8-krotnie wyższe w porównaniu z gospodarstwami, w których ten odsetek był odpowiednio najniższy i najwyższy (rolników). Podobny dystans dochodowy zaobserwowano w stosunku do gospodarstw pracowników użytkujących gospodarstwo rolne i robotników (choć charakteryzują się one nieco wyższym niż rodziny rolnicze odsetkiem osób z wyższym wykształceniem)<sup>12</sup>.

Liczne badania odnotowują wyraźną korelację między wykształceniem głowy gospodarstwa domowego a poziomem i strukturą dochodu rozporządzalnego<sup>13</sup>. Im wyższy poziom wykształcenia, tym wyższy poziom dochodu rozporządzalnego i rolniczego. Ponadto najwyższy udział w dochodzie rozporządzalnym dochodów pochodzących z gospodarstwa rolnego występuje w gospodarstwach domowych, w których głowa gospodarstwa miała wykształcenie wyższe<sup>14</sup>.

Silnie uzależnione od poziomu wykształcenia głowy gospodarstwa domowego jest też natężenie ubóstwa. Szereg badań wskazuje, że odsetek gospodarstw domowych znajdujących się w sferze ubóstwa jest mniejszy, im wyższy jest poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego. Natomiast wśród gospodarstw, w których głowa gospodarstwa nie posiada żadnego wykształcenia, odsetek ubogich przekracza nawet 60%<sup>15</sup>.

Liczne badania potwierdzają też, że rolnicy z wyższym wykształceniem żyją dostatniej niż inne grupy rolników, efektywniej wykorzystując posiadane zasoby

<sup>11</sup> *Budżety gospodarstw domowych w 2001 roku*, GUS, Warszawa 2002.

<sup>12</sup> Tamże.

<sup>13</sup> W skali przeciętnego gospodarstwa domowego w kraju dochody w gospodarstwach osób z wyższym wykształceniem były średnio o ok. 1/3 wyższe niż dochody rodzin, w których głowa legitymowała się wykształceniem średnim i ponad 2 razy wyższe niż w rodzinach, w których głowa ukończyła szkołę zawodową lub podstawową; *Zróżnicowanie warunków życia ludności w Polsce w 2001 roku*, GUS, Warszawa 2002, s. 41.

<sup>14</sup> Z badań przeprowadzonych na zbiorowości gospodarstw rachunkowości rolnej w latach 1990–1998 wynika, że większa siła ekonomiczna gospodarstw o średnim, a zwłaszcza wyższym wykształceniu kierownika przyczyniła się do mniejszego spadku dochodu rolniczego netto (o 41,7%) i osobistego na osobę (o 1%), niż w gospodarstwach kierowników bez wykształcenia: spadek dochodu odpowiednio o 54,9% i 8%. (Obliczono w oparciu o: J. S. Zegar, *Dochody gospodarstw chłopskich w okresie transformacji (na przykładzie gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną)*, Studia i Monografie, nr 101, IERiGŻ, Warszawa, s. 35.

<sup>15</sup> M. Radziukiewicz, *Gospodarstwa domowe narażone na ubóstwo w latach 1990–1992*, GUS, PAN, Warszawa 1994.

Tabela 3

Towarowa produkcja rolnicza w gospodarstwach indywidualnych  
według poziomu wykształcenia w 1996 roku

Wykształcenie użytkownika gospodarstwa indywidualnego	Towarowa produkcja rolnicza w zł	
	na gospodarstwo	na zatrudnionego
Podstawowe i bez wykształcenia	6627	3264
Średnie ogólne	9251	6122
Średnie i zasadnicze zawodowe	11 856	6244
Wyższe i policealne	23 000	19 056

Źródło: *Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych i ich zamierzenia na przyszłość*, GUS, Warszawa 1997, s. 9.

czynników produkcji. O tym, że poziom wykształcenia jest silnie skorelowany z produktywnością i wynikami ekonomicznymi gospodarstw świadczą m.in. badania B. Klepackiego, według których w gospodarstwach prowadzonych przez osoby z wyższym wykształceniem produkcja końcowa w przeliczeniu na gospodarstwo była w 1989 roku o 70% wyższa, a w 1994 roku przewaga ta wynosiła 130% w porównaniu do gospodarstw prowadzonych przez osoby z wykształceniem podstawowym<sup>16</sup>. Zależność między poziomem wykształcenia rolnika a uzyskiwanymi wynikami produkcyjnymi oraz sytuacją dochodową gospodarstwa wynika przede wszystkim z tego, że w miarę wzrostu wykształcenia rośnie dynamika rozwoju gospodarstwa, rolnik potrafi korzystać z informacji i reagować na sygnały płynące z rynku oraz jest otwarty na innowacje. Ponadto z innych badań wynika, że rolnicy odznaczający się wykształceniem rolniczym osiągają równocześnie korzystniejsze wyniki produkcyjne i ekonomiczne, a w rezultacie wyższe dochody nie tylko w stosunku do rolników bez przygotowania zawodowego, ale i osób o odpowiadającym im poziomie wykształcenia ogólnego (nierolniczego)<sup>17</sup>. W porównaniu bowiem z gospodarstwami prowadzonymi przez rolników bez wykształcenia rolniczego gospodarstwa, których użytkownik legitymuje się wykształceniem wyższym i policealnym rolniczym osiągają 7,8 razy wyższą towarową produkcję rolniczą w przeliczeniu na gospodarstwo i aż

<sup>16</sup> B. Klepacki, *Zmiany sytuacji dochodowej gospodarstw indywidualnych prowadzonych przez rolników o zróżnicowanym wieku*, Zeszyty Naukowe: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej nr 30, SGGW, Warszawa 1997, s. 15–27.

<sup>17</sup> A. Woś, *Wzrost gospodarczy i strategie rozwoju polskiego rolnictwa, Eseje 2*, Warszawa 1998, s. 97.

9,5-krotnie na zatrudnionego<sup>18</sup>. Ten związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy poziomem wykształcenia a wartością produkcji, wynikający z danych PSR 1996 przedstawia tabela 3.

## PODSUMOWANIE

Przy analizie wykształcenia jako czynnika różnicującego dochody trzeba zwrócić uwagę na kilka ważnych kwestii z nim związanych.

Po pierwsze: Przy wytlumaczeniu przyczyn osiągania przez rolników wykształconych lepszych wyników ekonomicznych w gospodarstwie, a przez to ich korzystniejszej sytuacji dochodowej, pomocne jest uwzględnienie innych – obok wykształcenia – jakościowych cech czynnika pracy, takich jak: wiek i płeć.

Wyższy poziom wykształcenia, ale i większa podatność na innowacje oraz zdolność do podejmowania ryzyka wiążą się bowiem z młodym wiekiem rolnika<sup>19</sup>. Młodszy rolnicy wykazują większą skłonność do inwestycji budowlanych, zakupów maszyn i ziemi, a także do utrzymania wyższej intensywności produkcji niż rolnicy starsi<sup>20</sup>. Wiek rolników jest także czynnikiem różnicującym ich zachowania, zwłaszcza w okresach przełomowych. Można więc przypuszczać, iż jest on również czynnikiem różnicującym sytuację dochodową gospodarstw. Tezę tę poddał weryfikacji B. Klepacki, a jego badania wskazują, że wpływ wieku na sytuację dochodową związany jest nie tylko z poziomem, ale i strukturą dochodów osiągniętych przez poszczególne grupy wiekowe<sup>21</sup>. Wynika z nich, że w latach 1989–1994 pogorszenie sytuacji dochodowej bardziej dotknęło gospodarstwa rolników starszych. O ile bowiem realny dochód rolniczy w grupie rolników do 35 lat obniżył się o 50,1%, o tyle w kolejnych grupach wiekowych było to już 58,1% (36–50 lat), 60,9% (51–65 lat) oraz 60,2% (ponad 65 lat).

Z badań J. S. Zegara wynika z kolei, że wiek bardziej różnicuje poziom i strukturę dochodu rolniczego niż osobistego, a układ zmian dochodu rolniczego jest zgodny z cyklem rozwojowym rodziny rolnika<sup>22</sup>. Najmniejszy spadek

<sup>18</sup> Z badań A. Wosia wynika, że jednocześnie relatywnie najslabiej na wyższy poziom wykształcenia reaguje produkcja na jednostkę obszaru (różnica między wielkością najwyższą a najniższą 1,9-krotna), najsilniej zaś produkcja na zatrudnionego (różnica 5,8-krotna); tamże, s. 97.

<sup>19</sup> Analizy poziomu wykształcenia w zależności od wieku świadczą jednak o tym, że najwyższym odsetkiem osób posiadających wykształcenie wyższe nie charakteryzuje się grupa wiekowa osób najmłodszych: w wieku 20–24 lat (0,3%), lecz grupa wiekowa 25–39 lat (3,3%); B. Wawrzyniak, *Luka edukacyjna bariera procesu integracji polskiej wsi i rolnictwa z Unią Europejską*, „Wieś i Rolnictwo” 2001, nr 3, s. 147.

<sup>20</sup> B. Klepacki, *Wzrost...*, wyd. cyt., s. 17.

<sup>21</sup> Tamże, s. 18.

<sup>22</sup> J. S. Zegar, *Dochody...*, wyd. cyt., s. 34.



tego dochodu miał miejsce w gospodarstwach prowadzonych przez użytkowników młodszych (gospodarstwa z kierownikiem w wieku 30 i 30–40 lat), a najbardziej obniżył się w grupie gospodarstw, w których kierownicy byli w wieku emerytalnym. Wskazuje to na wyższą zdolność adaptacyjną do nowej sytuacji gospodarstw z młodszym kierownikiem. Zmiany dochodu osobistego w przeliczeniu na gospodarstwo były zbliżone w grupach gospodarstw według wieku użytkownika. Wprost przeciwnie ułożyły się zmiany dochodu osobistego na osobę w gospodarstwie domowym – z uwagi na zwiększenie się liczby osób w gospodarstwie. Najbardziej spadł dochód w gospodarstwach grupy wiekowej do 30 lat (rodziny w wieku rozrodczym) oraz w grupie najstarszych użytkowników, którzy przekazywali gospodarstwa młodym następcom<sup>23</sup>.

Ponadto poziom wykształcenia jest zróżnicowany w zależności od płci. Wprawdzie kobiety na poziomie wykształcenia wyższego, policealnego i średniego mają przewagę nad mężczyznami, ale właściwość ta nie przekłada się na stopień wykorzystania tych kwalifikacji w gospodarstwach rolnych, ponieważ zasadnicze funkcje decyzyjne znajdują się w rękach mężczyzn<sup>24</sup>.

Wyższy poziom wykształcenia nie determinuje wyższych dochodów w układzie płci. Dane IERiGŻ dotyczące gospodarstw prowadzonych przez mężczyzn i kobiety w latach 1990–1998 wskazują bowiem, że kobiety są starsze od mężczyzn – ich przeciętny wiek to 50 lat (wobec 47 lat w gospodarstwach mężczyzn), a ich gospodarstwa są obszarowo mniejsze (8 ha wobec 13,6 ha). Gospodarstwa prowadzone przez kobiety w porównaniu z gospodarstwami z mężczyzną w roli użytkownika cechowały się nieco niższą dynamiką dochodów z działalności rolniczej i z zarobkowania, a zbliżoną ze świadczeń społecznych oraz nieco wyższą w zakresie dochodów osobistych na osobę (gospodarstwa z kobietą w roli użytkownika osiągały w 1990 roku 58% poziomu dochodu rolniczego gospodarstw prowadzonych przez mężczyzn oraz 46% w 1998 roku, natomiast relacje w odniesieniu do dochodu osobistego kształtowały się w tym czasie na tym samym poziomie (75–76%). Z kolei udział dochodu rolniczego w dochodzie osobistym gospodarstw prowadzonych przez kobiety jest niższy niż w gospodarstwach mężczyzn (udział ten w 1998 roku ukształtował się odpowiednio: 32,5% i 51%).

<sup>23</sup> Inne badania wskazują na to, iż przedsiębiorcze działania młodych rolników gospodarstw rachunkowiczów znajdują potwierdzenie w wyższym od przeciętnego dochodzie osobistym i rolniczym niż w całej zbiorowości gospodarstw rolnych, zarówno w ujęciu regionalnym, jak i struktury obszarowej. Ponadto dochód rolniczy w tych gospodarstwach na przestrzeni lat 90. odgrywa coraz większą rolę; Zob. C. Sobków, M. Zarębski, *Dochody gospodarstw rodzinnych młodych rolników w latach 1989–1996*, Kongres SERIA, Wrocław 1998, s. 621–629.

<sup>24</sup> A. Szemberg, *Rolnictwo chłopskie w świetle wyników Spisu Rolnego 1994, cz. I*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1996, nr s. 10.



Po drugie: Jedną z przyczyn tego, iż najwyższy przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę uzyskują gospodarstwa domowe, w których głowa miała wykształcenie wyższe są cechy społeczno-demograficzne tj. liczba osób w rodzinie, pracujących i pozostających na utrzymaniu. Rodziny te charakteryzują się bowiem większą przeciętną liczbą osób pracujących, mniejszą liczbą osób pozostających na utrzymaniu oraz mniejszą przeciętną liczbą osób w gospodarstwie domowym<sup>25</sup>.

Po trzecie: Jakościowy aspekt czynnika pracy determinowany jest przede wszystkim przez poziom wykształcenia, który – jak wskazano – wśród ludności rolniczej okazuje się ciągle zbyt niski, rzutuje nie tylko na stosowane technologie produkcji, ale wywołuje postawy zachowawcze, małą elastyczność dostosowań, brak orientacji prorynkowej i skłonności do działań przedsiębiorczych<sup>26</sup>. Ponadto osoby o niższym poziomie wykształcenia są mniej mobilne zawodowo i mają trudności z uzyskaniem pożądaných na rynku pracy kwalifikacji.

Po czwarte: Ludność rolnicza charakteryzuje się niskim poziomem wykształcenia, co ma wieloletnie uwarunkowania historyczne<sup>27</sup>. W ujęciu historycznym bowiem powstanie i rozwój systemu kształcenia rolników zostały zapoczątkowane później w stosunku do innych grup zawodowych. Przyczynami takiej sytuacji była z jednej strony nadmierna liczba rolników (przeludnienie agrarne), a z drugiej niedocenywanie wykształcenia jako czynnika warunkującego efekty gospodarowania w rolnictwie. Luka edukacyjna między ludnością rolniczą i pozarolniczą może zmieniać się w miarę zmian w strukturze agrarnej, koncentracji ziemi, odpływu ludności do zajęć pozarolniczych i zmian systemowych (np. w zakresie wcześniejszego przechodzenia na emeryturę lub rentę). Proces ten będzie więc rozciągnięty na wiele lat. Poza tym poziom wykształcenia polskich producentów rolnych jest niski, co zwłaszcza w połączeniu z ich wiekiem, stanowi przyczynę trudności zmiany tej sytuacji. Niższy poziom edukacyjny ludności rolniczej w porównaniu z pozarolniczą wynika też z procesu negatywnej selekcji do zawodu rolnika – powszechnego przez długi czas poglądu, że zawód ten można wykonywać bez kwalifikacji specjalistycznych oraz tego, że tylko praca w rolnictwie jest sposobem życia na wsi i na obszarach wiejskich.

<sup>25</sup> W rodzinach wiejskich, w których przynajmniej jedno z rodziców ma wykształcenie wyższe, przeciętna liczba dzieci na utrzymaniu wynosi 1,91, wykształcenie średnie daje wskaźnik 2,09, zasadnicze zawodowe 2,29, a podstawowe 2,19; Por. *Warunki życia ludności w 1995*, GUS, Warszawa 1996 s. 30; *Zróżnicowanie...*, wyd. cyt., s. 41; J. A. Majcherek, *Czynnik...*, wyd. cyt., s. 1–4.

<sup>26</sup> Szerzej na temat wpływu wykształcenia na podejmowanie inicjatyw przedsiębiorczych: S. Markarski, *Przedsiębiorczość w agrobiznesie*, PAN IRWiR, AR w Krakowie, Wydział Ekonomii w Rzeszowie, Warszawa 2000, s. 193.

<sup>27</sup> Szerzej: B. Wawrzyniak, *Luka...*, wyd. cyt., s. 142–159.

Po piąte: Zapóźnienie edukacyjne ma swoją przyczynę przede wszystkim w znacznie trudniejszym dostępie dzieci wiejskich do oświaty, ma powiązanie z barierą materialną rodzin wiejskich, a także z aspiracjami edukacyjnymi rodziców (luka edukacyjna przekazywana z pokolenia na pokolenie, a więc determinowana przez status wykształcenia rodziców ma charakter systemowy i strukturalny)<sup>28</sup>.

## LITERATURA

- Domański H., *Merytokracja i hierarchia dochodów w Polsce*, „Polityka Społeczna” 1999, nr 5–6.
- Frenkel I., *Przemiany ludnościowe w gospodarstwach domowych rolników indywidualnych w latach 1996–2000*, „Wieś i Rolnictwo” 2002, nr 3.
- Hryniewicz J., *Czynniki rozwoju regionalnego*, [w:] *Oblicza polskich regionów*, praca zbiorowa pod red. B. Jałowieckiego, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, UW, Warszawa 1996.
- Klepaczki B., *Zmiany sytuacji dochodowej gospodarstw indywidualnych prowadzonych przez rolników o zróżnicowanym wieku*, Zeszyty Naukowe: Ekonomia i Organizacja Gospodarski Żywnościowej nr 30, SGGW, Warszawa 1997.
- Kłodziński M., *Perspektywy wielofunkcyjnego rozwoju gmin wiejskich w Polsce*, [w:] *Wieś i rolnictwo. Perspektywy rozwoju*, IERiGŻ, IRWiR PAN, SGH, Warszawa 2002.
- Majcherek J. A., *Czynniki społecznego statusu i rozwarstwienia a polityka społeczna*, „Polityka Społeczna” 1999, nr 7.
- Makarski S., *Przedsiębiorczość w agrobiznesie*, PAN IRWiR, AR w Krakowie, Wydział Ekonomii w Rzeszowie, Warszawa 2000.
- PSR 1996, *Ludność związana z rolnictwem*, Część I, GUS, Warszawa 1997.
- Radziukiewicz M., *Gospodarstwa domowe narażone na ubóstwo w latach 1990–1992*, GUS, PAN, Warszawa 1994.
- Rocznik Statystyczny 2002*, GUS, Warszawa.
- Sobków C., Zarebski M., *Dochody gospodarstw rodzinnych młodych rolników w latach 1989–1996*, Kongres SERIA, Wrocław 1998.
- Szemberg A., *Rolnictwo chłopskie w świetle wyników Spisu Rolnego 1994*, cz. I, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1996, nr 1.
- Warunki życia ludności w 1995*, GUS, Warszawa 1996.
- Wawrzyniak B., *Luka edukacyjna barierą procesu integracji polskiej wsi i rolnictwa z Unią Europejską*, „Wieś i Rolnictwo” 2001, nr 3.
- Wiatrak A.P., *Tendencje i kierunki zmian w strukturze ludności rolniczej i strukturze gospodarstw*, [w:] *Kierunki i możliwości zmian w organizacji gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych w procesie modernizacji obszarów wiejskich w Polsce*, SGGW, Warszawa 2000.
- Woś A., *Wzrost gospodarczy i strategie rozwoju polskiego rolnictwa*, *Eseje 2*, Warszawa 1998.

<sup>28</sup> Tamże, s. 151.

Zegar J. S., *Dochody gospodarstw chłopskich w okresie transformacji (na przykładzie gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną)*, Studia i Monografie, nr 101, IERiGŻ, Warszawa.

*Zróżnicowanie warunków życia ludności w Polsce w 2001 roku, GUS, Warszawa 2002.*

## **Education as a Factor Determining Incomes of Rural Population**

### *Summary*

Education is in effective market economy the factor that the most strongly influences material and social status, and simultaneously indirectly shapes other factors essential for this status, that are the choice of living place and family model. Creating conditions that make possible educating and raising qualifications is therefore the most effective way of stimulating promotion and preventing relative material degradation. Wider access to education requires most of all increasing number of sites in schools and at universities, that is objected aid to system of education (in everyday language this strategy is called „giving the fishing-rod instead of fish” and should be considered as the most reasonable model of welfare to households connected with agriculture).